

УДК 372.832

МОЖЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ НА УРОКАХ ПРАВОЗНАВСТВА

Жидкова Н.М.

Менська районна гімназія Чернігівської області

У статті розкривається важливість використання міжпредметних зв'язків (внутрішньогалузевих та міжгалузевих) під час навчально-пізнавальної діяльності учнів. Акцентується увага на реалізації міжпредметних зв'язків (різних компонентів системи пізнання) у формуванні міжпредметної компетентності на уроках правознавства. Узагальнюється класифікація міжпредметних зв'язків та визначається система компонентів для формування міжпредметної компетентності на уроках правознавства. Наводяться приклади реалізації міжпредметних зв'язків на матеріалах навчальних програм для учнів.

Ключові слова: міжпредметні зв'язки, міжпредметна компетентність, суспільствознавча галузь шкільної освіти, навчальні програми загальноосвітніх шкіл, навчання правознавства, класифікація міжпредметних зв'язків.

Постановка проблеми. Процес пізнання старшокласників потребує не поверхового засвоєння навчального матеріалу, а більш глибокого розуміння процесів та явищ, які вивчаються. У Новому державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти одне із завдань суспільствознавчої галузі є *формування в учнів цілісної системи вмінь і навичок дослідження суспільних проблем, пропонування способів їх розв'язання, проведення аналізу та оцінювання суспільних проблем, процесів і тенденцій у державі і світі* [1]. Розуміння цілісності світу, його багатоманітності, сутності явищ, закономірностей їх розвитку та взаємозв'язку в навчальному процесі потребує використання міжпредметних зв'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні положення про компетентнісний та інтегративний підходи до навчання висвітлено в працях О. Баранівської, Г. Васильківської, С. Гончаренко, О. Дятлової, В. Паламарчук, О. Пометун, міжпредметні зв'язки як засоби формування міжпредметної компетентності в галузі шкільної освіти «Суспільствознавство» розглянуто в дослідженнях І. Смагіна та Т. Смагіної, реалізацію міжпредметних зв'язків під час навчання правознавства розкрито вченими С. Нетсовим, Т. Ремех, Л. Рябовол, класифікацію міжпредметних зв'язків проаналізовано М. Добрицею, М. Коньок та ін.

Як зазначає В. Паламарчук «розроблені на сьогодні стандарти лише частково відповідають вимогам сучасності: переважає предметний компонент, діяльнісний та оцінно-емоційний компоненти представлені не системно і без урахування міжпредметних зв'язків» [2, с. 22].

Проведений аналіз підручників із правознавства свідчить про переважання завдань із використанням міжпредметних зв'язків здебільшого репродуктивного рівня для актуалізації опорних знань та вмінь. Більшість правових та життєвих ситуацій у підручниках сформовані таким чином, що учні вчать аналізувати та розв'язувати її, але не встановлювати причини виникнення [3, с. 144-145]. Хоча для формування правосвідомості та загальнолюдських цінностей ефективність ситуацій зросла, якщо б учні вчилися знаходити причинно-наслідкові зв'язки й пропонували способи їх розв'язання на всіх етапах розвитку проблеми. У такому випадку навчальний досвід інших предметів (наприклад, історії та літератури) допомагає встановити

причинно-наслідкові зв'язки у правових та життєвих ситуаціях, суспільних та правових процесів та явищ. Тож реалізація міжпредметних зв'язків на уроках правознавства сприятиме вивченню правових процесів та явищ, їх причинно-наслідкових зв'язків, оцінюванню правових та життєвих ситуацій з різних позицій, формуванню правосвідомості та вихованню ціннісних орієнтацій.

Таким чином, педагогічна практика потребує аналізу структури міжпредметних зв'язків та їх класифікації для створення різнорівневих завдань, які сприяли б розвитку пізнавального інтересу учнів та формуванню міжпредметної компетентності на уроках правознавства.

Мега статті полягає в аналізуванні структури міжпредметних зв'язків як засобів формування міжпредметної компетентності учнів та визначенні можливостей навчальних програм для їх реалізації на уроках правознавства.

Виклад основного матеріалу. У Новому державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти одним із підходів до навчання, спрямованим на досягнення результатів, є компетентнісний. Його особливістю є наявність ієрархічно підпорядкованої системи компетентностей: ключова, загальнопредметна, предметна (галузєва) [1]. Зазначимо, що ключова компетентність спрямовує процес навчання на формування в учнів здатності ефективно діяти в різних сферах життєдіяльності. Ефективність життєдіяльності учня залежить від здатності в конкретних життєвих ситуаціях застосувати знання, вміння, навички, способи дій та ставлення, які належать до певного кола навчальних предметів або освітніх галузей. Така здатність визначається як *міжпредметна компетентність*.

Розрізняють *внутрішньогалузеву* компетентність, яка формується предметами однієї галузі, та *міжгалузеву*, – предметами різних галузей. Засобами формування міжпредметної (внутрішньогалузевої та міжгалузєвої) компетентності є міжпредметні зв'язки. Отже, щоб формувати міжпредметну компетентність учнів необхідно використовувати міжпредметні зв'язки (знання, вміння, навички, способи дій, ставлення) під час розв'язування внутрішньогалузевої чи міжгалузєвої проблеми. Крім того щодо зв'язків у межах предмета чи курсу вживають поняття внутрішньопредметні та внутрішньокурсові зв'язки.

У нашій статті мова йде про навчання учнів правознавства, яке належить до галузі шкільної освіти «Суспільствознавство», тому для створення внутрішньогалузевих зв'язків слід врахувати сучасні умови розвитку суспільства. Як зазначає О. Пометун, процеси глобалізації та освітньої інтеграції зумовлюють такі завдання суспільствознавчої галузі: забезпечення засобами суспільствознавчих предметів умов для адаптації та самореалізації молоді в мінливому сучасному світі, набуття нею життєвих орієнтирів, які б сприяли особистісному культурному розвитку, формуванню національної свідомості та громадянської позиції, самоідентифікації особистості як представника української політичної нації та європейської спільноти, громадянина та патріота української держави, підготовка учня до життя у відкритому світі, зорієнтованому на ліберальні й демократичні цінності, водночас із прищепленням йому патріотичного пошанування власної самобутності [4, с. 187]. Отже, для формування внутрішньогалузевої (суспільствознавчої) компетентності учнів потребує реалізації особистісно-діяльницького (активної громадянської позиції) та ціннісного (виховання патріотизму та ліберальних і демократичних цінностей) компонентів навчання.

Важливо окреслити й мету правознавства, яка деталізує мету та завдання суспільствознавчої галузі. З компетентнісного підходу Л. Рябовол формує її так: засвоєння учнями правових знань, вироблення предметних умінь і навичок, формування позитивного ставлення до явищ і процесів, пов'язаних із державою і правом, та відповідних ціннісних орієнтацій. Отже, *правова предметна компетентність* є багатоаспектним і багатовимірним утворенням, що складається з *когнітивної компетенції* (знання правових понять та вміння отримувати і використовувати правові знання за допомогою логічних операцій для обґрунтування власної думки та позиції), *практично-поведінкової* (здатність виконувати практичні завдання, вирішувати правові задачі, проводити юридичний аналіз ситуацій, складати правові документи, здійснювати вибір моделі поведінки), *аксіологічної* (здатність оцінювати державно-правові події, явища, процеси, правові ситуації з позицій загальнолюдських та правових цінностей, висловлювати ціннісно-оцінне судження, керуватися у своїй діяльності гуманістичною системою цінностей) [5].

Значимо, що на уроках правознавства ми формуємо правову предметну компетентність учнів, але й водночас, розв'язуючи низку проблем міжпредметного характеру за допомогою міжпредметних зв'язків, сприяємо набуттю внутрішньогалузевого чи міжгалузевого досвіду, а отже, і міжпредметної компетентності. У будь-якому випадку предмет розгляду статті – міжпредметні зв'язки ми визначаємо як засоби формування міжпредметної компетентності учнів на уроках правознавства.

Зупинимось на визначенні поняття міжпредметні зв'язки, яке розкриває його функції. У словнику Бім-Бада міжпредметні зв'язки пояснюються як «*Межпредметные связи отражают комплексный подход к воспитанию и обучению, позволяют вычленивать как главные элементы содержания образования, так и вза-*

имосвязи между предметами. Межпредметные связи формируют конкретные знания учащихся, раскрывают гносеологические проблемы, без которых невозможно системное усвоение основ наук» [6, с. 141]. Таке визначення дозволяє окреслити функції міжпредметних зв'язків: розвивають уміння учнів виділяти головне; допомагають формувати та комплексно розв'язувати *проблему*, встановлюючи змістові та практичні зв'язки між предметами; сприяють *систематизації* навчального досвіду учнів; зумовлюють розвиток *пізнавального* інтересу.

О. Барановська, досліджуючи міжпредметні зв'язки, називає їх *ознаки* та переваги: 1) системостворення (системостворюючі зв'язки): сприяння координації навчальної інформації, узагальнена направленість, створення цілісної картини світу; 2) дія в часі (хронологічні зв'язки): забезпечення пізнання елементів природи; 3) передача інформації (інформаційні зв'язки): стимуляція поступального розвитку та узагальнення знань; 4) спільний змістовий апарат (змістові зв'язки): спільність наукових фактів, використання методик, характеру розумової діяльності; 5) структурний аспект: економія часу (раціоналізація навчального процесу в цілому) [7, с. 6-7].

Така ознака як системність міжпредметних зв'язків потребує розгляду їх класифікації. М. Добриця узагальнив *класифікацію міжпредметних зв'язків: за часовим фактором* (попередні наступні, супроводжуючі (М. Скаткін); синхронні, асинхронні (М. Верзілін, П. Кулагін); попередні, супроводжуючі, перспективні (Н. Черкес-Заде); спадкоємні, синхронні, випереджальні; за змістом: фактичні, понятійні, теоретичні (В. Федорова, Д. Кірюшкін); фактичні, понятійні, теоретичні, філософські, ідеологічні (В. Максимова); за *кількістю предметів*: двокомпонентні та багатокомпонентні; за *визначенням мети уроку*: основні, допоміжні, епізодичні; за *способом діяльності*: репродуктивні та творчо-пошукові [8, с. 68-69].

Додамо, що спосіб діяльності учня передбачає формування предметних умінь. Відомо, за рівнями їх класифікують, як репродуктивні, перетворюючі та творчо-пошукові, а отже, й міжпредметні зв'язки за *рівнями умінь та навичок* можна класифікувати як операційні (когнітивний компонент компетентності).

Класифікують міжпредметні зв'язки й за *рівнями та обсягом їх реалізації*: 1) *низький* передбачає часткове включення міжпредметних зв'язків у плани у вигляді фактичного матеріалу, міжпредметні поняття та уміння тільки згадуються; 2) *середній* представлений аналізом лише суміжних предметних понять, спонуканням учня до самостійності їх застосування; залученням різних наочних посібників з різних курсів; 3) *високий* орієнтує на широке і розгорнуте включення міжпредметних зв'язків у плани у вигляді понять та умінь узагального характеру, їх аналіз, розкриття структури деяких прийомів переносу знань, застосування у самостійній роботі учнів, демонстрація дослідів, прикладів із суміжних предметів, використання методичних прийомів проблемного навчання [9].

Існує класифікація міжпредметних зв'язків за використанням елементів пізнання: *об'єктивні* (засновані на вивченні одного і того ж об'єкта в

різних навчальних предметах і під час виробничого навчання); *методичні* (використанням одного і того ж методу пізнання у різних предметах); *теоретичні* (використанням одного і того ж закону (теорії)); *інструментальні* (використання одного і того ж прийому діяльності у різних навчальних предметах) [10, с. 21].

Зауважимо, що міжпредметні зв'язки реалізують систему предметних компетенцій, у нашому випадку правознавчих (когнітивної, практико-поведінкової, аксіологічної). Кожна із цих компетенцій є складною, бо містить *декілька елементів* (когнітивна: знання, вміння та навички; *практично-поведінкова*: способи дій, здатність вирішувати правові ситуації, складати правові документи, формулювати та оперувати поняттями; *аксіологічна*: ставлення до держав і права, цінності). Зазначені елементи можуть мати *рівневу структуру*, як вміння та навички (репродуктивні, перетворюючі, творчі), або цінності (загальнолюдські, національні, громадянські, моральні, правові).

Названі класифікації дозволяють зазначити, що реалізація міжпредметних зв'язків (спільних компонентів) під час розв'язання проблемної ситуації, міжпредметних завдань сприяють *набуттю досвіду* використання предметних знань, умінь та навичок, способів дій в інших предметах, збагачуючи предметний досвід учнів компонентами суміжних предметів чи інших галузей шкільної освіти, а отже, й *формуванню міжпредметної компетентності*.

Аналіз навчальних програм та практики свідчать про можливість комплексно використовувати предметні правові зв'язки з історією, географією, літературою. Спільні елементи когнітивної, практико-поведінкової та аксіологічної компетенцій історії та правознавства дозволяють комплексно проаналізувати правові явища, процеси, норми в минулому (вплив історичних подій на формування форми правління, встановлення причин виникнення та зникнення держав, ефективність та наслідки реалізації «сухого закону» та ін.) та сприяють формуванню обґрунтованої оцінки правових проблем сучасності (відсутність гарантій законності та їх наслідки в історії), пошуку способів їх ефективного розв'язання з урахуванням досвіду минулого.

Предметні зв'язки із географією дозволяють як диференціювати, так і інтегрувати знання та вміння: розмежувати поняття (держава та країна; галузі права та галузі; господарське право та господарство), поглибити знання щодо окремих тем (природоохоронні відносини, земельні ресурси), проаналізувати та порівняти правові явища та процеси в просторі (вплив географічного середовища на формування держави), знайти їх закономірності та ін.

Виробленню екологічного стилю мислення і поведінки та виховання громадянина демократичного суспільства через реалізацію спільних тем: охорона навколишнього середовища під час виробництва, вплив хімічних елементів на здоров'я людини сприяє використанню міжпредметних зв'язків із компонентом природничої галузі – хімією. Зв'язки із біологією допоможуть учням усвідомити найвищу соціальну цінність – життя та здоров'я людини, сприяти формуванню

вміння оцінювати наслідки діяльності людини по відношенню до навколишнього середовища.

Зв'язки із літературою посилюють правовиховний аспект (аксіологічний компонент), дозволяють емоційно сприйняти правовий матеріал, співвіднести моральні та правові норми, встановити причинно-наслідкові зв'язки процесів та явищ, а також правових та життєвих ситуацій. Вміння учнів складати заяви, що формується під час вивчення мови, допомагає на уроках правознавства поглибити практичний компонент навчання та збагатити вміння здатністю складати різні види документів у окремих правових та життєвих ситуаціях.

Як відомо, досвід як компонент компетентності набувається шляхом практичного використання знань та умінь, ставлень у нових ситуаціях. У цьому контексті варто згадати інтелектуальні можливості старшокласників. Як справедливо зазначає В. Паламарчук сутнісними характеристиками інтелектуального розвитку учнів є їх академічні досягнення і рівень розвитку інтелектуальних умінь, а в старшому шкільному віці – рівень адекватними методами наукового пізнання [2].

Зауважимо, що такі методи як проект, голографічний, диспут, дискусія спрямовані на результат та дозволяють різнобічно розглянути проблему. Аналіз та розв'язання проблеми за допомогою міжпредметних зв'язків сприяють поглибленню предметних знань та розвивають вміння, збагачують предмет навчальними прийомами. Нерідко в навчальній практиці міжпредметні зв'язки використовують в інтегрованих та бінарних уроках.

Застосування зв'язків із предметами математичної галузі, які не мають міжпредметного кола проблем у навчальних програмах із правознавством, потребують переважно використання методичного аспекту, зокрема методів аналогія, моделювання, експеримент, графічний тощо.

Узагальнюючи сказане, необхідно зазначити умови реалізації міжпредметних зв'язків із правознавства: 1) доцільність та логічність (навчальний досвід інших предметів має сприяти процесу пізнання, а саме актуалізувати знання, збагачувати когнітивний компонент, систематизувати чи узагальнювати та ін.); 2) спільність проблем, що підіймаються; 3) комплексність розгляду проблеми різними предметами (зокрема використання навчального досвіду з історії, географії, мови та літератури); 4) оперування пізнавальними методами (абстрагування, моделювання, аналогія, узагальнення та ін.) та використання методів різнобічного розгляду проблеми (диспут, дискусія, проект та ін.); 5) актуалізація життєвого досвіду учнів.

Нижче наводимо приклади реалізації міжпредметних зв'язків на основі проаналізованих навчальних програм для загальноосвітніх шкіл [11] (табл. 1).

Висновки з дослідження та перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Таким чином, реалізація міжпредметних зв'язків на уроках правознавства сприяє формуванню міжпредметної компетентності. Аналіз навчальних програм свідчить про можливість комплексного використання когнітивного, практико-діяльного та аксіологічного компонентів міжпредметних зв'язків на уроках правознавства з історією, гео-

Реалізація міжпредметних зв'язків за матеріалами навчальних програм

Тема з правознавства	Методи та прийоми	Приклади завдань / Запитань
Історія		
Державний лад	Складання схем, таблиць, діаграм. Метод «прес», прийом «незакінчені речення»	Франція – одна з європейська країна, яка найчастіше змінювала форми правління. Охарактеризуйте їх. Поясніть як відбувався цей процес в історії. Що лежить в основі таких змін? У чому цінність досвіду змін форм правління держави? Німеччина – федеративна держава. По-різному відбувався процес утворення держави спочатку Священної римської імперії в X ст., потім Німецької імперії в другій половині XIX ст. та ФРН в XX ст. Згадайте, які держави існували на території Священної Римської імперії, яким способом утворилась єдина держава? Чому вона розпалась? Які способи утворення Німецької імперії та об'єднаної ФРН? Чи однакові ці способи? Що впливає на міцність територіального устрою, чому? У чому цінність досвіду виникнення держав?
Правопорушення та юридична відповідальність	Обговорення у колі, робота в групах Метод «проекту»	Які правопорушення були скоєні під час революції 1905-1907 рр.? Чому? Хто брав участь у подіях, які вимоги висували повсталі? Як діяла влада? Які правові наслідки мала революція? Чи була революція неминучою? Які потрібні гарантії для забезпечення правопорядку?
Органи державної влади та місцевого самоврядування	Метод «прес».	Які назви мають парламенти в різних державах світу? Назвіть усіх Президентів України в послідовності та строках їх перебування на посаді. Які політичні та правові наслідки для держави мало розширення повноважень Президента? Назвіть переваги та недоліки різних форм правління.
Географія		
Історичний процес виникнення держав	Порівняння понять, складання таблиці	Поясніть відмінності між державою, країною, колонією. Наведіть приклади понять. На прикладі декількох країн назвіть причини виникнення держави (наприклад, створення іригаційних систем (Єгипет), виникнення письма (майя), виникнення християнства (Україна-Русь)...)
Форми держави	Аналіз карти, вплив природно-географічних чинників на формування форми держави Спростування хибного твердження, пояснення протиріччя. Метод «проекту»	Швейцарія офіційна назва швейцарська конфедерація, але фактично – це федеративна держава. Поясніть протиріччя. Який національний склад сучасної Німеччини? Що відмінного між федеративним устроєм Індії, Німеччини, США? Складіть діаграми національного складу названих держав. Тенденції зміни форми правління від середньовіччя до сучасності свідчать про перехід держав із монархічної форми правління до республіканської. Чи згодні ви з принципом «монархії в минулому»? Чому?
Екологічне право	Дослідницька робота. Проект. Робота в групах	Діяльність людини протягом багатьох століть змінювала природний світ. У результаті чого змінилася флора і фауна. Держава на законодавчому рівні створює умови для раціонального природокористування (Червона книга України). Що ви як неповнолітні можете зробити для збереження навколишнього середовища? Які права та обов'язки в сфері екології маєте? Дослідіть найбільші екологічні проблеми, зокрема природокористування у вашому місті, складіть проект їх подолання. Що можете зробити ви в цьому проекті, враховуючи ваші правові можливості?
Система права	Складання таблиці. Актуалізація опорних знань та вмінь, встановлення відповідностей	Визначення галузей, класифікація галузей народного господарства та галузей правознавства. Встановіть відповідність у питанні правового регулювання між галузями права та прикладами ситуацій із галузей народного господарства.
Земельне право	Метод «прес»	У правознавстві серед обов'язків землекористувачів є вимога підвищувати родючість ґрунтів та підвищувати інші корисні властивості землі. Яким чином можна підвищити родючість ґрунтів? Дайте правову оцінку ситуації, коли на земельній ділянці господарі борються з зіллям шляхом підпалу рослин значною площею? Як можливо раціонально використати зілля? Що може зробити держава? Що можна порадити господарям? Чи впливає строк оренди землі на якість землекористування, як саме?
Українська мова		
Конституційне право	Виправлення помилок. Вправа для перевірки правильності вживання правових понять	Проаналізуйте газетну статтю про внесення змін в конституційне законодавство, виправте помилки в тексті, якщо вони є. Прослідкуйте, чи правильно взяті слова в тексті.
	Написання есе	Напишіть есе «мої кроки як депутата міської ради»
Трудове право	Складання і розігрування правової ситуації	Складіть орієнтований перелік запитань на співбесіді під час працевлаштування. Розіграйте правову ситуацію під час співбесіди
Цивільне право	Написання доручення, заяви	Написання доручення на отримання стипендії, матеріальних цінностей тощо.

Продовження таблиці 1

Українська література		
Цивільне право	Аналіз правової ситуації на матеріалах твору	Чому Мартину Борулі не вдалося поновити своє правове становище, повернути дворянський титул? Чи можна було б відновити свій правовий стан головному герою за сучасним законодавством? Що можна сьогодні порадити особам, що опинилися в подібних ситуаціях, які правові шляхи захисту цивільних прав?
Земельне право	Аналіз ситуацій та формування суджень щодо твору І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я».	Які правопорушення скоїли герої твору? Яким чином вирішити межовий спір, коли сім'я не може поділити одне дерево? Які правила із інституту добросусідства ви порадили б використати Кайдашам у їх межових спорах?
Кримінальне право	П. Мирний «Хіба ревуть воли як ясла повні?»	Який мотив спонукав стати Чіпці Варенику на злочинну стежку? Кваліфікуйте злочини, <i>ед. ч</i> скоєні героями твору.
Органи судової влади в Україні	Дебати на матеріалах твору І. Франка «Перехресні стежки»	Які вади судочинства Австро-Угорщини висміяв І. Франко в творі «Перехресні стежки»? Які з них вдалося подолати в сучасному судочинстві України, а які залишилися і до сьогодні? Які ідеї І. Франка в творі з вуст Євгена Рафаловича ви запропонували б додати до сучасного законодавства? Обґрунтуйте свою думку.
Світова література		
Кримінальне право	Коло ідей на матеріалах твору Ф. Достоевського «Злочин і кара»	Уявіть, що ви присяжний засідатель, проаналізуйте пом'якшуючі та посилюючі обставини в призначенні покарання за злочини Р. Раскольнікова. Коли покарання може стати причиною формування правової свідомості? Які умови потрібні для цього?
Сімейне право	Дискусія на матеріалах твору Л. Толстого «Анна Кареніна»	Чи був щасливим шлюб Анни Кареніної, чому? Чи залежить сімейне щастя від шлюбного віку, або від мети, чому? Які правові та особисті наслідки має шлюб за розрахунком? Які права чоловіка і жінки в шлюбі в другій половині XIX ст.? Як змінилися вони з часом?
Земельне право	Метод «займи позицію»	Які правовідносини розкриваються в творі? Які способи набуття та припинення права власності на земельну ділянку продемонстровані в творі? Чому Раневська не погоджується продати сад? У чому цінність саду? Оцініть пропозиції кожного з героїв щодо подальшої долі садової ділянки. Чію пропозицію ви схвалюєте, чому?
Іноземна мова		
Право на освіту	«Акваріум». Складання таблиці	Порівняйте системи освіти та шкільне життя в Англії, США, Нідерландах та Україні. Назвіть переваги та недоліки в освіті в кожній країні.
Права, свободи та обов'язки людини і громадянина	Робота в парах. Створення статуту молодіжної організації	Які молодіжні організації існують в світі? Які їх завдання та шляхи реалізації? Створіть статут молодіжної організації з актуальних питань в регіоні.
Фізика		
Державний лад	Метод аналогій. Дослід на прикладі механізму в фізиці – важеля	Порівняйте зміни в простому механізмі у фізиці важеля з змінами державного режиму. Як змінюється положення важеля, що перебував в рівновазі зі зміною відстані плеча? Нехай «силами» в правознавстві будуть народ та апарат держави. Як зміниться режим із зміною «відстані» між народом та апаратом держави спочатку віддалення в бік апарату держави від осі, а потім бік народу? Нехай відстанню у правознавстві будуть закони, методи управління, права та обов'язки, способи приходу до влади, контроль.
Правова та соціальна держава	Дослід через демонстрацію відеосюжета. Метод аналогії	В умовах вакууму металева куля та пір'я, що кинуті одночасно вниз, – досягнуть поверхні землі разом. В умовах земного тяжіння вони падають послідовно. Тобто потрібні умови для настання бажаного результату. Якщо порівняти європейські країни, то вони раніше стали на шлях правової держави. Що було зроблено для цього? Які умови потрібні для формування демократичної держави в Україні?
Хімія		
Державний лад	Метод аналогії	Порівняйте кристалічні решітки карбону з моделями форм територіального устрою. Поясніть їх стійкість та взаємозв'язки у різних кристалічних решітках (або моделях державного устрою). Обґрунтуйте відповідь.
Екологічне право	Проект	Створення проекту «раціональне використання мінеральних добрив та охорона навколишнього середовища від забруднення продуктами хімічного виробництва».

Біологія		
Споживче право	Аналіз ситуації. Складання пам'ятки	Як під час купівлі продуктів харчування на базарі чи в магазині можна убезпечити себе від отруєння продуктами хімічно-забрудненого харчування? Які санітарно-гігієнічні нормування продуктів харчування? Які правові можливості захисту споживчих прав у разі купівлі хімічно-забрудненої їжі?
Інформатика		
Авторське право	Створення презентації	Як захистити свої авторські права на продукцію в інтернеті? Які можливості пропонує інтернет? Що робити в разі порушення ваших авторських прав?
Геометрія		
Органи державної влади та місцевого самоврядування	Метод аналогії. Складання схем (геометричних фігур).	За методом аналогії позначте місце знаходження Президента України у рівносторонньому трикутнику. Умовно у трикутнику позначте взаємодію Президента з різними гілками влади. Підпишіть сторони трикутника. Обґрунтуйте свою думку.
Художня культура		
Права, свободи та обов'язки людини і громадянина	Створення нормативно-правового акта	Розробити «Закон культурного плюралізму», який містив би правила шанобливого ставлення до різних культур.
Технології		
Авторське право	Написання пам'ятки	Що таке винахід? Створення пам'ятки «як запатентувати винахід»
	Аналіз ілюстрації, створення презентації	Учитель демонструє учням будь-який винахід. Пропонує пояснити, чи є це винаходом, чому? Які ознаки винаходу?

графією, мовою та літературою. Крім того, міжпредметні зв'язки є рівневими: вищий рівень складності міжпредметної проблеми потребує використання вищого рівня пізнавальних умінь та навичок, ефективного способу розв'язання проблеми та стійких ціннісних ставлень.

У процесі пізнання під час вирішення міжпредметної проблеми учні оперують методами пізнання аналогія, абстрагування, моделювання, узагальнення, а спрямованість навчання на результат до-

зволяють використати методи проекту, диспуту, дискусії, голографічний та ін. Системність міжпредметних зв'язків їх багатомірність зумовлює розвиток інтелектуального потенціалу, пізнавального інтересу, формування гармонійної особистості.

Подальшого опрацювання потребує створення системи завдань для комплексної реалізації міжпредметних зв'язків, розроблення методики формування міжпредметної компетентності учнів під час навчання правознавства.

Список літератури:

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/often-requested/state-standards/>
2. Паламарчук В.Ф. Прогноз розвитку освіти України / Творчі здобутки гімназії: наук.-метод. посіб. / Головний редактор, керівник авторського колективу, канд. пед. наук, заслужений вчитель України В.І. Сафіулін; наук. ред. – доктор педагогічних наук, проф. В.Ф. Паламарчук. – К.: Освіта України, 2015. – С. 18-34.
3. Жидкова Н. Внутрішньопредметні та міжпредметні зв'язки як засіб набуття досвіду навчальної діяльності учнів на уроках правознавства / Н.Жидкова // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць / [Ред. кол.: гол. ред. – О.М. Топузов]. – К.: педагогічна думка, 2016. – Вип. 16. – С. 135-148.
4. Пометун О. Розвиток шкільної суспільствознавчої освіти в контексті процесів глобалізації та освітньої інтеграції / О.І. Пометун // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2011 рік: інформаційне видання. – К.: інститут педагогіки, 2012. – С. 187.
5. Рябовол Л. Правова предметна компетентність: поняття, структура, правові предметні компетенції. [Електронний ресурс] / Л.Т.Рябовол. – Режим доступу: http://www.kspu.kr.ua/download/conf2013/section5/article_ryabovol.pdf
6. Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б.М. Бим-Бад – М.: Большая Российская энциклопедия, 2003. – 528 с.
7. Барановська О.В. Реалізація міжпредметних зв'язків у профільній школі. [Електронний ресурс] / О.В. Барановська // Первый независимый научный вестник. – 2016. – № 9-10. – С. 5-8.
8. Добраця М. Еволюція поняття «міжпредметні зв'язки» у педагогіці / М. Добраця // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – 2012. – Ч. 3. – С. 65-71.
9. Коньок М. Міжпредметні зв'язки як фактор оптимізації процесу підготовки майбутніх вчителів технологій / М.М. Коньок // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки. – 2013. – Вип. 108.2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VchdpuP_2013_2_108_39.pdf
10. Барановська О. Міжпредметні зв'язки у підручнику для профільної школи: практична зорієнтованість та технологізація // Проблеми сучасного підручника: зб. наук.праць / [Ред. кол.: голов. ред. – О.М. Топузов]. – К.: Пед. думка, 2016. – Вип.16. – С. 17-25.
11. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. 10-11 класи. Правознавство. Рівень стандарту; Історія України, Всесвітня історія. Рівень стандарту. Географія. Рівень стандарту рівень; Українська мова. Рівень стандарту. Українська література. Рівень стандарту; Іноземна мова. Рівень стандарту; Світова література.

Рівень стандарту; Хімія. Рівень стандарту.; Біологія. Рівень стандарту; Технології. Рівень стандарту; Алгебра. Рівень стандарту; Геометрія. Рівень стандарту; Інформатика. Рівень стандарту; Художня культура. Рівень стандарту. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/often-requested/educational-programs/>

Жидкова Н.М.

Менская районная гимназия Черниговской области

ВОЗМОЖНОСТИ УЧЕБНЫХ ПРОГРАММ ДЛЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕЖПРЕДМЕТНЫХ СВЯЗЕЙ НА УРОКАХ ПРАВОВЕДЕНИЯ

Аннотация

Статья раскрывает важность использования межпредметных связей (внутриотраслевых и межотраслевых) в учебно-познавательной деятельности учеников. Акцентируется внимание на реализации компонентов межпредметных связей на уроках правоведения для формирования межпредметной компетентности. Обобщено классификацию межпредметных связей и определено систему компонентов формирования межпредметной компетентности на уроках правоведения. Приводятся примеры реализации межпредметных связей по материалам учебных программ.

Ключевые слова: межпредметные связи, межпредметная компетентность, классификация межпредметных связей, учебные программы, обществоведческая отрасль школьного образования, обучение правоведению.

Zhydkova N.M.

Menska District Gymnasium, Chernihiv Region

OPPORTUNITIES OF TRAINING PROGRAM FOR USE OF INTERSUBJECT COMMUNICATIONS ON THE JURISPRUDENCE LESSONS

Summary

This article analyzes the consequence by using of intersubject communications (inside branch and inter-branch) in the cognitive activity. The attention is focused on the realized intersubject communications on the lessons of jurisprudence, as the result of this is the formation of intersubject competition. The classification of intersubject communications is generalized. The system of components for formation of intersubject competition on the lessons of jurisprudence is determined. The examples of realized of intersubject connections on school curriculum are provided.

Keywords: intersubject communications, intersubject competence, classification of the intersubject communications, the school curriculums, the branch of school education «Social science», teaching of jurisprudence.